

INNOVATION IQTISODIYOT

Ilmiy-amaliy elektron jurnal

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический электронный журнал

THE INNOVATION ECONOMY

Electronic Scientific and Practical Journal

2025 / 4

@QMI_Instituti

Qarshi shahri,
Mustaqillik ko'chasi 225 - uy

www.kstu.uz
www.ojs.qmii.uz

INNOVATION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON
JURNAL

3-jild
4-son
sentabr, 2025

September 2025
Volume 3
Number 4

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА
Научно-практический
электронный журнал

THE INNOVATION ECONOMY
Electronic Scientific and Practical
Journal

INNOVATSION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON JURNAL

ISSN: 3030-315X

ojs.qmii.uz

Muassis:

Qarshi davlat texnika universiteti

Tahririyat Kengashi raisi:

R.X.Ergashev, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qarshi davlat texnika universiteti

Tahririyat Kengashi raisi o'rinbosari:

S.N.Xamrayeva, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qarshi davlat texnika universiteti

Mas'ul muharrir:

N.A.Ochilova, PhD, dotsent

Qarshi davlat texnika universiteti

Texnik muharrir:

F.F.Haqqulov, PhD

Qarshi davlat texnika universiteti

Jurnal har oyda bir marotaba elektron shaklda jurnalning rasmiy sayti orqali nashr etiladi.

Tahririyat manzili:

180100, Qarshi shahri, Mustaqillik ko'chasi 225-uy

Tel.: +998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Faks: +998 (75) 221 1395

E-mail: innoeconomic@qmii.uz

TAHRIRIYAT KENGASHI:

Tahririyat Kengashining xalqaro a'zolari:

Овчиников Виктор Николаевич – i.f.d., professor, akademik (Janubiy Federal Universitet, Rossiya)

Солодовников Сергей Юревич – i.f.d., professor (Belorussiya milliy texnika universiteti)

Сидоров Виктор Александрович - i.f.d., professor, (Kuban davlat universiteti)

Шевченко Игорь Викторович - i.f.d., professor (Kuban davlat universiteti, Rossiya)

Kusainov Xalel Xaymullayevich - i.f.d., professor (Qozog'iston davlat texnologiya universiteti)

Samandarzoda Iskandar Hakim - i.f.d., i.f.d., professor (SH.Shotemur nomidagi Tojikiston agrar universiteti)

Гибадуллин Артур Артурович Национальный исследовательский университет Московский энергетический институт

Войнаш Сергей Александрович Казанский приволжский (федеральный) университет

Пуляева Валентина Николаевна Финансовый университет при Правительстве РФ

Морковкин Дмитрий Евгеньевич Финансовый университет при Правительстве РФ

Садриддинов Манучехр Исмолиддинович Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, Душанбе

Перская Виктория Вадимовна директор Института исследований международных экономических отношений, Финансовый университет при Правительстве РФ

Молчанов Игорь Николаевич Профессор экономического факультета. Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова

Басова Мария Михайловна Заместитель декана факультета налогов, аудита и бизнес-анализа Финансовый университет при Правительстве РФ

Чупин Александр Леонидович Заместитель декана экономического факультета Российский университет дружбы народов имени П.Лумумбы

Незаймакин Валерий Николаевич Профессор кафедры финансов и кредита Российский государственный гуманитарный университет

Никонорова Алла Владимировна Доцент кафедры экономической теории Финансовый университет при Правительстве РФ

Дмитриева Ольга Александровна Доцент кафедры налогов и налогового администрирования факультета налогов, аудита и бизнес-анализа Финансовый университет при Правительстве РФ

Швец Юрий Юрьевич Лаборатория управления инновациями, Институт проблем управления Российской академии наук

Колосова Елена Валерьевна Лаборатория управления инновациями, Российский экономический университет имени Г.В. Плеханова

Tahririyat Kengashi a'zolari:

Gulyamov Saidaxror Saidaxmedovich - i.f.d., professor, akademik

Bozorov Orifjon Shodiyevich – t.f.n., dotsent

Pardayev Mamayunus Qarshiboyevich - i.f.d., professor

Vaxabov Abduraxim Vasikovich – i.f.d., professor

Hakimov Obidjon Arzikulovich – i.f.d., professor

Navruz-zoda Baxtiyor Negmatovich - i.f.d., professor

Xatamov Ochildi Qurbonovich- i.f.d., professor

Fayziyeva Shirin Shodmonovna- i.f.n., professor

Jumayeva Gulrux Jo'raqulovna - i.f.n., professor

Egamberdiyeva Salima Raimovna - i.f.n., dotsent

Erkayeva Gulbahor Panjiyevna - i.f.n., professor

Amirqulov Shuhrat Olimovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Samiyeva Gulnoza Toxirovna-i.f.f.d., (PhD), dotsent

Aliqulov Azamat Tuyg'unovich -i.f.f.d., (PhD), dotsent

Aminov Fazliddin Baxadirovich- i.f.n., dotsent

Xo'jaqulova Nigora Rustamovna - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Turobov Sherzod Alisherovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Alimova Munisa Yulchiyevna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Ergasheva Nasiba Raxmatullayevna - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Boboqulov Sanjar Baxromkulovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Djalilov Raxmonkul Hamidovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Nomazov Baxrom Bobomurodovich - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Alimxanova Nigora Alimxanovna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

“Innovatsion iqtisodiyot” ilmiy - amaliy elektron jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2025-yil 5-apreldagi 369-sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

Jurnalda quyidagi ruknlar asosida maqolalar nashr etiladi:

1. Nazariya va metodologiya
2. Raqamli iqtisodiyot
3. Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti
4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik
5. Inson kapitali iqtisodiyoti
6. Menejment va marketing
7. Buxgalteriya hisobi,iqtisodiy tahlil va audit
8. Moliya, kredit va investitsiya
9. Ekonometrika va statistika
10. Xizmat ko'rsatish va turizm sohasi

September 2025

Volume 3

Number 4

INNOVATION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON
JURNAL

ojs.qmii.uz

Aholini ijtimoiy himoyalashda chet el davlatlari tajribasi. MDH davlatlarida nafaqa islohotlari

Samiyeva Gulnoza Toxirovna, Abdiyeva Dilshoda Oybek qizi

Опыт зарубежных стран социальной защиты населения. Пенсионные реформы в странах СНГ

Самиева Гульноза Тохировна, Абдиева Дилшода Ойбек кызы

Experience of foreign countries in social protection of the population. Pension reforms in the cis countries

Samieva Gulnoza Tokhirovna, Abdieva Dilshoda Oybek kyzy

Received: August 11, 2025 Revised: August 15, 2025 ■ Accepted: August 20, 2025 ■ Published Online: September 1, 2025

- **Annotatsiya:** Ushbu ilmiy maqolada ijtimoiy ta'minot va aholini ijtimoiy himoyalash masalalariga bag'ishlangan - mamlakat aholisini ijtimoiy va moddiy muhofaza qilinishini ta'minlaydigan va jamiyatda qaror topgan huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy chora-tadbirlar majmuasi haqida fikr-milohazalar berilgan. Ijtimoiy himoyada asosiy maqsad - aholi farovonligining to'xtovsiz yaxshilanishini ta'minlash, aholi qatlamlarining ta'lim, madaniyat, kasb malakasi, daromadlari jihatidan keskin tafovutlariga barham berish, jamiyat tomonidan insonga munosib hayot darajasini va inson taraqqiyotini ta'minlashga yordam berishdan iborat ekani maqolada aks ettirilgan. Maqolada ijtimoiy himoyaning asosiy yo'nalishlari: erkin ijtimoiy-iqtisodiy faoliyat ko'rsatishni ta'minlash; ish bilan bandlik, kasb tanlash, o'qish va bilim olish; daromadlarning kafolatlanishi; har bir fuqaroning o'z iqtisodiy faoliyatida daromadga ega bo'lishi; iste'molchilar himoyasi, iste'molchilar jamiyatlari; tovarlar va xizmatlar sifati, iste'mol kafolatini ta'minlash; aholiga tibbiy xizmat ko'rsatish; ijtimoiy ta'minot tizimi va aholining muhtoj, kam ta'minlangan qismlariga pensiyalar, nafaqalar, turli xil imtiyozlar berish kabilarning xorij tajribasi va amaliyotga tatbiq etilishi masalalari tahlil etilgan.
- **Kalit so'zlar:** ijtimoiy ta'minot, ijtimoiy himoya, nafaqa, pensiyalar, ijtimoiy chora-tadbirlar, aholini himoyalashning AQSH tajribasi, MDH tajribasi
- **Аннотация:** Данная научная статья посвящена вопросам социального обеспечения и социальной защиты населения – совокупности правовых, экономических и социальных мер, обеспечивающих социальную и материальную защищенность населения страны и сложившихся в обществе. В статье отражено, что основная цель социальной защиты – обеспечение непрерывного повышения благосостояния населения, устранение резких различий в образовании, культуре, профессиональной квалификации и доходах населения, содействие обществу в обеспечении достойного уровня жизни человека и его развития. В статье

определены основные направления социальной защиты: обеспечение свободной социально-экономической деятельности; занятости, выбора профессии, обучения и воспитания; гарантирование дохода; обеспечение доходов каждого гражданина в результате его экономической деятельности; защита прав потребителей, потребительские общества; обеспечение качества товаров и услуг, потребительские гарантии; оказание населению медицинских услуг. В статье анализируется система социального обеспечения и вопросы пенсионного обеспечения, пособий, различных льгот нуждающимся, малообеспеченным слоям населения, а также зарубежный опыт и практика их реализации.

- **Ключевые** социальное обеспечение, социальная защита, пособия, пенсии, социальные меры, опыт США по защите населения, опыт СНГ.
- **Abstract:** This scientific article is devoted to the issues of social security and social protection of the population - a set of legal, economic and social measures that ensure social and material security of the population of the country and have developed in society. The article reflects that the main goal of social protection is to ensure a continuous improvement in the well-being of the population, eliminate sharp differences in education, culture, professional qualifications and incomes of the population, assist society in ensuring a decent standard of living for a person and his development. The article defines the main areas of social protection: ensuring free socio-economic activity; employment, choice of profession, training and education; income guarantee; ensuring the income of each citizen as a result of his economic activity; consumer protection, consumer societies; ensuring the quality of goods and services, consumer guarantees; providing medical services to the population. The article analyzes the social security system and issues of pension provision, benefits, various benefits for the needy, low-income segments of the population, as well as foreign experience and practice of their implementation.
- **Key words:** social security, social protection, benefits, pensions, social measures, US experience in protecting the population, CIS experience.

KIRISH

"Ijtimoiy himoya" atamasi birinchi marta 1935 yilda AQShning "Ijtimoiy xavfsizlik bo'yicha Qonun" deb nomlangan huquqiy hujjatida qo'llanilgan. Mazkur qonunga ko'ra, mamlakat har bir fuqarosining ishsizlik yoki daromadni yo'qotish, shuningdek, uning keskin kamayib ketishi (kasallik tufayli, farzand tug'ilishi natijasida, ishlab chiqarish jarohati oqibatida, nogironlik sababli) bois iqtisodiy va ijtimoiy ne'matlardan mahrum bo'lishdan himoya qiluvchi chora-tadbirlar tizimi ijtimoiy himoya deb e'tirof etilgan.

Bundan keyin bu atama 1938 yili Yangi Zelandiyaning qonuniy aktida qo'llanilgan va turli mamlakat aholi qatlamlarining bu sohada jiddiy muammo va orzu-umidlari mazmunini oddiy va tushunarli ifodalab, tezda Xalqaro mehnat tashkilotida o'z o'rnini topdi.

Ijtimoiy himoya - keng ma'noda - mamlakat aholisini ijtimoiy va moddiy muhofaza qilinishini ta'minlaydigan va jamiyatda qaror topgan huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy chora-tadbirlar majmui; tor ma'noda - davlat va jamiyatning yoshi, salomatligi holati, ijtimoiy ahvoli, tirikchilik vositalari bilan yetarli ta'minlanmagani tufayli yordamga, ko'makka muhtoj fuqarolar to'g'risidagi g'amxo'rliqi. Uning asosiy maqsadi aholi farovonligining to'xtovsiz yaxshilanishini ta'minlash, aholi qatlamlarining ta'lim, madaniyat, kasb malakasi, daromadlari jihatidan keskin tafovutlariga barham berish, jamiyat tomonidan insonga munosib hayot darajasini va inson

taraqqiyotini ta'minlashga yordam berishdan iborat. Ijtimoiy himoyaning asosiy yo'nalishlari: erkin ijtimoiy-iqtisodiy faoliyat ko'rsatishni ta'minlash; ish bilan bandlik, kasb tanlash, o'qish va bilim olish; daromadlarning kafolatlanishi; har bir fuqaroning o'z iqtisodiy faoliyatida daromadga ega bo'lishi; iste'molchilar himoyasi, iste'molchilar jamiyatlari; tovarlar va xizmatlar sifati, iste'mol kafolatini ta'minlash; aholiga tibbiy xizmat ko'rsatish; ijtimoiy ta'minot tizimi va aholining muhtoj, kam ta'minlangan qismlariga pensiyalar, nafaqalar, turli xil imtiyozlar berish.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Yuqorida ko'tarilgan masala yuzasidan F.Brodelning fikricha, "Yevropada qashshoqlar va gadoylar uchun maxsus uylar tashkil qilinib, bunday uylar Angliyada - mehnat uylari, Germaniyada - axloq tuzatish (yoki tarbiyaviy) uylar, Fransiya - taqdirga tan berish uylari deyilib, yarim qamoq sharoitida mavjud bo'lgan" [1]. Aslida, bunday uylarga joylashtirilgan sog'lom kishilar qatorida bemorlar, nogironlardan shahar kanallari va yo'llarini tozalash ishlarida majburan foydalanilgan. Bunday holat o'rta asrlarda Sharqda aholining muhtoj qatlamlarini ijtimoiy muhofazalash va unda mahalliy boshqaruv organlarining ishtiroki, tarixi, milliy va diniy urf-odatlar, an'analar, turmush tarziga bog'liq holda shakllanib, rivojlanib borgan bo'lsa, G'arb davlatlarida bevosita rasmiy ko'rsatmalar, qonunchilik hujjatlari tomonidan bu kabi organlarga qisman ijtimoiy himoya

mas'uliyati yuklatilgan.

Yangi davrga kelib (XVII-XIX asrlar) G'arb davlatlarida avj olgan sanoatlashish jarayoni mashinalashgan fabrika va zavodlarning paydo bo'lishi, mehnatning murakkablashuvi, o'ta holdan toydiruvchi tezlik, ish kunining chegaralanmaganligi, sog'liq uchun zararli ishlab chiqarish sohasida ayollar va bolalar mehnatidan foydalanish kabi salbiy holatlarni keltirib chiqardi. Natijada, ijtimoiy himoyaning tizimlashtirilgan shakllariga ehtiyoj kuchaydi. Bir vaqtning o'zida muhtojlik va uni yuzaga keltiruvchi omillar yuzaga keldi.

Jumladan, T.Maltus (1766-1834) "Ungacha band etilgan dunyoga kelgan insonni agarda ota-onasi boqa olmasa... va jamiyat uning mehnatiga ehtiyoj sezmasa, demak, mantiqan u yer yuzida ortiqchadir. Tabiat unga chetlanishni buyuradi va buni amalga oshirishni kechiktirmaydi", – deb ta'kidlaydi [2]. Uningcha, davlat tomonidan ko'rsatilayotgan moddiy yordam aholi sonini ko'payishiga olib keladi. Natijada, oziq-ovqatga talab kuchayib davlat xazinasini uchun xavf tug'iladi va kambag'allikni keltirib chiqaradi. Keyinchalik G.Spenser (1820-1903) ushbu g'oyani rivojlantirib, "Tug'ilishning oshib borishi yashash uchun kurash jarayonini murakkablashtirib yuboradi. Bu kurashda faqat kuchlilar g'olib chiqadilar. Aksincha, yetarlicha faollikka ega bo'lmaganlar tabiiy tarzda siqib chiqariladi va ular o'linga mahkumdirlar", [2] – degan fikrni bildiradi. U ojiz qatlamlarni davlat tomonidan ijtimoiy himoyalash tabiiy tanlov qonuniyatlarini buzib aqlan, jismonan qobiliyatsiz kishilar sonini ko'paytiradi va jamiyat uchun foydali sog'lom insonlarning yashash uchun kurash jarayonini murakkablashtiradi, deb hisoblaydi. Bu fikrlar ko'pgina gumanistlar tomonidan insonparvarlik nuqtai nazaridan o'ta shafqatsiz deb topilgan va inson omilining oliy qadriyat ekanligi g'oyasiga ziddir.

Keyinchalik qator olimlar T.Maltus va G.Spenserning ijtimoiy himoyaga bergan baholarini inkor etadilar. Jumladan, A.Smit "Xalqlarning boyligi ikki muhim shart-sharoit, birinchidan, tegishli xalq o'z mehnatini qo'llay olishda qanchalik mohir va topqirligi, ikkinchidan, ishlab chiqarishda band bo'lganlar va mehnat qobiliyatiga ega bo'lmaganlar sonining mutanosibligi bilan belgilanadi. Sivilizatsiyali xalqlarda ko'pchilik bevosita ishlab chiqarishda band bo'lmasa-da, umumdavlat farovonligi hisobidan yaxshi turmush kechiradilar", [3] – deydi. Darhaqiqat, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarning haq-huquqlarini himoyalash, ularga munosib turmush tarzini kafolatlash zamonaviy jamiyatlar taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlaridan bo'lib, moddiy ne'matlarning oqilona taqsimoti turli qatlamlarning mavjud ahvolidan qat'iy nazar davlat tomonidan ijtimoiy muhofazalanishiga xizmat qiladi. Ijtimoiy sohada ushbu masalaga turlicha qarashlar bo'lib, eng avvalo, jamiyatda ojiz qatlamlarni shakllantiruvchi ijtimoiy muammolar, kambag'allik, tengsizlik va ularni keltirib

chiqaruvchi omillarni o'rganish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Xususan, sosiologiya fanning asoschilaridan biri – E.Dyurkgeym (1858-1917) ning fikricha, "Zamonaviy jamiyatlarda o'zgarishlar shunchalik tez va jadal sur'atlarda ro'y bermoqdaki, natijada sezilarli ijtimoiy qiyinchiliklar yuzaga kelmoqda" [4]. Buni u anomiya hodisasi bilan izohlab, unga ko'ra, jamiyatdagi muayyan ijtimoiy shart-sharoitlar oqibatida shakllangan tengsizlik individning mavjudligidan maqsad yo'qligini his etishiga sabab bo'ladi. Bunday holatlarni oldini olish uchun muallif jamoatchilik asosida faoliyat yurituvchi kasbiy uyushmalarni tashkil qilish taklifini ilgari suradi. Uning ishini mehnat sosiologiyasi fani vakillaridan E.Meyo (1880-1949) ham davom ettirib, nooqilona mehnat taqsimoti va boshqaruvning byurokratik usuli natijasidagi anomiya individlar o'rtasida keskin tabaqalanishga turtki bo'lishini ko'rsatib beradi. Darhaqiqat, zamonaviy jamiyatlarda sodir bo'layotgan hodisalar ijtimoiy muhitni murakkablashtirib, shaxsga o'z ta'sirini o'tkazadi [5]. J.Gelbreyt adolatli jamiyat mohiyatini o'rganar ekan, uning asosida daromadlarning oqilona taqsimoti yotishini aniqlaydi [6]. Ammo, zamonaviy bozor iqtisodiyotida moddiy boylik va daromadlar taqsimoti bir tekis emasligi barchamizga ma'lum. Bunday taqsimot har qanday jamiyat taraqqiyotiga xavf tug'diruvchi o'ta boy va qashshoq qatlamlarni shakllantiradi. Oqilona ijtimoiy himoya tizimi esa xuddi shunday keskinlikni yumshatishi va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi o'rta qatlam barqarorligini ta'minlashi mumkin.

Ijtimoiy himoya tushunchasining mohiyatini ochib berishdagi ilk fikrlardan biri Svidenkinning "Ijtimoiy siyosat" kitobida bayon etilib, unda muallif ijtimoiy himoyani "Butun jamiyatga taalluqli bo'lgan muammolarni hal etishga doir ijtimoiy harakatlarning amalga oshirilishidir", – deb baholaydi [7].

Ijtimoiy so'zining mohiyatidan kelib chiqadigan bo'lsak, jamoaviy so'zining sinonimi bo'lib, ijtimoiy siyosat deyilganda bevosita – jamoaviy siyosat anglashiladi.

Ijtimoiy himoya nazariyasini yaratishdagi yirik ishlardan birini olimlardan L.Ryustov, V.Ryopke, F.Byole, V.Oyken va G.Grossman-Dertlar XX asrning 30-yillari oxirida amalga oshiradilar. Ular "Ijtimoiy bozor xo'jaligi" nazariyasini ishlab chiqib, jamiyat iqtisodiy hayotidagi yutuqlarga fuqarolarning ijtimoiy himoyasini ta'minlaydigan erkin bozor tuzilmasini shakllantirish orqali erishish mumkinligini ta'kidlab o'tadilar. Zotan, ijtimoiy bozor xo'jaligining mohiyati ijtimoiy adolat tamoyillarining tantanasi va ijtimoiy himoyaning ustuvorligi g'oyasiga asoslanganligidadir.

Bu kabi nazariyalardan biri "Umumfarovonlik davlati" nomini olib, unda ijtimoiy himoya tizimining taraqqiy etganligi davlat budjetidan sohaga ajratilayotgan xarajatlar ulushining miqdori va ijroiya hokimiyatning mas'uliyatiga bog'liqligi ko'rsatib beriladi [8]. Nazariy jihatdan umumfarovonlik davlatida fuqarolik jamiyati institutlari taraqqiy etgan bo'lib,

shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy huquqlarini himoyalash davlatning ustuvor maqsadi hisoblanadi.

Ijtimoiy himoyaning mohiyatini ochib berishdagi o'zgacha anglash taklif etilgan. Jumladan, N.Volginning fikricha, "Ijtimoiy siyosat – jamiyatning sinflari, qatlamlari, ijtimoiy-demografik, ijtimoiy-kasbiy, ijtimoiy jamoa (oilalar, millatlar, shahar, qishloq, mintaqalar aholisi va hokazo) larni tashkil qiluvchi guruhlarning mavjud ijtimoiy ahvolarini saqlab turish yoki o'zgartirish borasidagi o'zaro munosabatini aks ettiradi [9]. Albatta, ijtimoiy himoya huquqiy va moliyaviy institutlar tizimidan iborat bo'lib, ularning maqsadli vazifalari qariyalar, nogironlar, bemorlar, ishsizlar, boquvchisini yo'qotgan hamda muhtoj oilalarni moddiy, tibbiy va boshqa yordam turi bilan ta'minlashdir. Shu maqsadni amalga oshirish jarayonida davlat, nodavlat va biznes tuzilmalari o'zaro munosabatga kirishadilar va hamkorlik qiladilar.

Ijtimoiy ta'minot masalasi bo'yicha o'zbekistonlik iqtisodchi olimlar va tadqiqotchilar qatorida Q.X.Abdurahmonov, N.Q.Zokirova, SH.R.Xolmo'minov, R.F.Djumanova, N.M.Ibragimova, M.Z.Muxitdinova, B.Pardayeva, K.S.Saidov, P.Z.Xashimov va boshqalar alohida muammo sifatida chuqur o'rganishga harakat qilingan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada tizimli tahlil, analiz va sintez, induksiya va deduksiya, statistik va ekspert baholash, ilmiy abstraksiyalash va boshqa usullardan keng foydalanildi.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Aholining ijtimoiy himoyasi – bu davlat tomonidan munosib turmushni, ya'ni jamiyat rivojining zamonaviy bosqichidagi standartlarga mos moddiy ta'minotni va insonning erkin rivojlanishini ta'minlash maqsadida davlat tomonidan kafolatlanadigan va amalga oshiriladigan huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va tashkiliy tavsifdagi chora-tadbirlar majmuasidir. Ijtimoiy muhofazalash deganda, ma'lum (murakkab, xavfli) vaziyatlarda aholi daromadlarini tutib turish, ayrim ijtimoiy guruhlarga yordam ko'rsatish bo'yicha davlat tomonidan ko'riladigan chora-tadbirlar majmuasi tushuniladi.

Aholini ijtimoiy himoya qilish va ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlash har qanday normal faoliyat ko'rsatadigan ijtimoiy tizimning ajralmas omillari hisoblanadi. Odamlarning jismoniy hayotini saqlash, ularning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishda ijtimoiy yordam insoniyat rivojlanishining dastlabki davridayoq mavjud bo'lgan va urf-odatlar, me'yorlar, an'analar, marosimlar asosida amalga oshirilgan. Bu odamlarning noqulay tabiiy sharoit va ijtimoiy muhitga

moslashishiga, oilalar, urug', jamoa madaniyatining yaxlitligi va davomiyligini saqlashga yordam berdi.

Sivilizatsiya, texnologik taraqqiyot va madaniyatning rivojlanishi, oilaviy va jamoaviy aloqalarning barbardor bo'lishi bilan davlat tobora faol ravishda inson ijtimoiy xavfsizligining kafolati vazifasini o'z zimmasiga oldi.

Bozor iqtisodiyotining shakllanishi va rivojlanishi aholini ijtimoiy himoya qilishning mustaqil faoliyat turi sifatida belgilanishiga olib keldi va bu yangi ma'noga ega bo'ldi: birinchi navbatda, bozor munosabatlarning salbiy ta'siridan himoya qilish. Ijtimoiy himoya tizimi bozor tizimida ishtirok etadi va uning ajralmas elementi hisoblanadi. U orqali obyektiv ravishda o'zini munosib turmush darajasini ta'minlash imkoniyatiga ega bo'lmagan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash ko'rsatiladi - bu, mohiyatan, barqaror jamiyatda tadbirkorlik faoliyati va daromad olish imkoniyati uchun zarur to'lovdir.

Bozor munosabatlari sharoitida inson o'z ehtiyojlarini qondirishni faqat mulkdan daromad olish yoki mehnatiga haq to'lash orqali ta'minlashi mumkin. Biroq, har bir jamiyatda aholining ma'lum bir qismi mulkka ega bo'lmagan va ma'lum sabablarga ko'ra mehnatga layoqatsiz bo'lib qoladi: kasallik, nogironlik, yoki qarilik tufayli odamning mehnat faoliyatiga kirishiga imkon bo'lmaydi. Aholining bu toifalari ishlab chiqarish va taqsimotning asosiy omili kapital hisoblangan, davlat himoyasi va ijtimoiy yordamsiz yashay olmaydi.

Iqtisodiyotning ijtimoiy yo'naltirilganligi ishlab chiqarishni iste'molchiga bo'ysundirish, aholining ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish va bu ehtiyojlarni rag'batlantirishda ifodalanadi. Shu bilan birga, ijtimoiy kafolatlar orqali aholining yanada boy va kam ta'minlangan qatlamlari o'rtasida daromadlarni zarur qayta taqsimlashni, turli darajadagi budjetlarda va aholiga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish uchun turli xil fondlarda mablag'larni to'plashni nazarda tutadi.

Bozor munosabatlarga o'tish davrida aholini ijtimoiy himoya qilish tizimi davlatning faol ishtiroki va uning tartibga solish roli bilan amalga oshiriladi. Ijtimoiy himoya tizimini isloh qilishning har bir yangi bosqichi davlat tomonidan uning aholi manfaatlariga muvofiqligi nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. G'arb davlatlarida aholini ijtimoiy muhofazalash va bunda mahalliy o'zini-o'zi boshqaruvning ishtiroki tajribasiga murojaat qilar ekanmiz, bizning tadqiqotlarimiz bu sohadagi chora-tadbirlar hukmdorlarning yuritayotgan siyosatlarini va ishlab chiqarish birlashmalari doirasida amalga oshirilganligini ko'rsatadi. Masalan, Bobil hukmdori Xamurappi qonunlari (mil. avv 1800 yillar), Rim kasaba uyushmalari shuningdek, o'rta asrlarga xos bo'lgan tsex birlashmalari tuzuklarida aholining ma'lum qatlamlari hamda ularning oilalar a'zolari ijtimoiy himoyalanganligi ta'kidlanadi [10]

1-jadval

Jahon mamlakatlarining ijtimoiy himoya modellari [12]

«IJTIMOIY HIMOYA» MODELLARI				
	Skandinaviya modeli	Beveridj modeli	Bismark modeli	Janubiy Yevropa modeli
Asosiy javobgar	Davlat	Davlat	ishchi kuchi bozori	oila va cherkov
Ijtimoiy himoya bilan ta'minlanish darajasi	o'rta/yuqori	o'rta/yuqori	tabaqalashgan	quyi
Ijtimoiy himoyaning qamrab olish darajasi	barcha aholi	barcha aholi	barcha ish bilan band aholi	Kam ta'minlangan aholi
Moliyalashtirish	Soliqlar	Soliqlar	ijtimoiy badallar	Ijtimoiy badallar va boshqa manbalar
Boshqarish	davlat/ kasaba uyushmalari	Davlat	o'z-o'zini boshqaruvchi sug'urta tashkilotlari	o'z-o'zini boshqaruvchi sug'urta tashkilotlari

Ilk o'rta asrlar davrida (V-XI asrlar) G'arbda bir necha avlod vakillarini o'z ichiga oluvchi katta patriarxal oilalardan iborat natural xo'jaligi bo'lib, mehnat qobiliyatiga ega bo'lmagan yetim-yesirlar, beva-bechoralar, nogironlar, qariyalarga g'amxo'rlik qilish oilaning mas'uliyati hisoblangan. Ba'zi hollarda ushbu maqsadda cherkov tushumlaridan ham foydalanilgan. Ammo, bu davrda G'arbda Sharq xalqlaridagi kabi an'anaviy jamoalar doirasida aholining muhtoj qatlamlariga g'amxo'rlik qilish tajribasi kuzatilmaydi. Rivojlangan o'rta asrlarda (XII-XVII asrlar) Yevropada qishloq xo'jaligining past taraqqiyoti ocharchiliklar, yuqumli kasalliklarning tarqalishiga sabab bo'lib, aholining ommaviy qirilib ketishi tez-tez sodir bo'luvchi holatga aylangan. Davlat hukmdorlari bu kabi ofatlarning oqibatlarini bartaraf qilish va zarar ko'rganlarga ko'maklashish o'rniga aziyat chekkanlarni yanada asoratga soluvchi qonunchilik hujjatlarini qabul qilgan. Masalan, 1350 yilda Angliyada vabo kasalligining tarqalishi munosabati bilan qirol Eduard III "Mehnatkashlar to'g'risida" [4] gi Qonunni qabul qiladi. Qonun ocharchilik natijasida holdan toygan xizmatkorlarning o'z xo'jayinlaridan ish haqini talab qilishlarini taqiqlaydi. Vaholanki, Yevropa davlatlarida hukmron tabaqa vakillarini qashshoqlik va o'latlar natijasida aholining ommaviy qirilib ketishi sabablari

qiziqitirmas, aksincha, qirg'inlar oqibatida yuzaga kelgan o'g'irlik, qaroqchilik, talonchilik kabi muammolar bezovta qilar edi. Ijtimoiy madadga asosan tabiiy ofat va baxtsiz hodisalardan jabrlanganlar mansub bo'lib, haqiqatdan muhtoj qatlamlar bundan mustasno edilar.

Shunday bo'lsa-da, G'arbda aholini ijtimoiy muhofazalash va unda mahalliy jamoalarning ishtirokini ta'minlashda 1601 yilda Angliyada qabul qilingan "Kambag'allar to'g'risida"gi Qonun ahamiyatli bo'lib, unga ko'ra muhtojlarni qo'llab-quvvatlash mas'uliyati ilk bor mahalliy jamoalarga yuklanadi[1]. Qonunda muhtojlarga yordam uch shaklga bo'lindi, ya'ni, mehnat qobiliyatiga ega bo'lmaganlarga kun ko'rish imkoniyatini beruvchi yordam, mehnat qobiliyatiga ega bo'lganlarga mehnat uylarida ish bilan bandlik, ishlashni xohlamaydiganlarga turli jazo choralari joriy etish.

G'arb davlatlaridagi keyingi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy voqealar inson va uning shaxsiy erkinligi, haq-huquqlari oliy maqsad ekanligi to'g'risidagi g'oyalarning yoyilishiga turtki bo'ldi. Endilikda, oilaviy-jamoaviy g'amxo'rlik munosabatlariga putur yetib, ijtimoiy muhofazaning davlat miqyosidagi yangi ta'limotlari ishlab chiqila boshlandi. Ilk bor XVIII asrning 60-yillarida Buyuk Britaniyada fabrika-zavodlarda band bo'lgan mehnatkashlarni majburiy ijtimoiy

himoyalash va sug'urtalash tizimi joriy ettirildi. Mazkur asrning 80-yillarga kelib xuddi shunday qonunchilik hujjatlari Germaniya, Fransiya, Avstriya kabi davlatlarda ham qabul qilina boshlandi.

Asr oxiriga kelib Germaniyada ishlab chiqarishda band bo'lgan ishchilarni majburiy ijtimoiy himoyalash va sug'urtalash tizimining qonunchilik asoslari yaratildi. Uning tarkibiga kasallikdan (1883 yil), nogironlik va qarilikdan (1889 yil) hamda ishlab chiqarishning zararli oqibatlari va baxtsiz hodisalardan (1884 yil) muhofazalash to'g'risidagi qonunchilik hujjatlari kirar edi. Ijtimoiy himoya tizimi davlat siyosatining ajralmas qismi sifatida umummilliy, umumjahon, umuminsoniy ahamiyat kasb etib borishi rivojlangan G'arb davlatlari tajribasiga xos bo'lib, aynan, XIX asrning 80-yillaridan, XX asrning 20-yillarigacha bo'lgan davrni davlat ijtimoiy himoya tizimining yaratilishi va qonunchilik asoslarini shakllanishining birinchi bosqichi sifatida qabul qilinadi. Ikkinchi bosqichi esa, XX asrning 20-yillari oxiri – 60-yillari boshlarini o'z ichiga olib, I va II Jahon Urushlarida yo'qotilgan ulkan inson xaziralari umumjahon hamjamiyatining oldiga inson omiliga jiddiy yondashuv va e'tibor bilan munosabatda bo'lish, aynan, mukammal ijtimoiy himoyalash chora-tadbirlarining umumbashariy mezonlari, tamoyillarini, yo'nalishlarini ishlab chiqish ehtiyojini ko'ndalang qoydi [12]. Ushbu maqsadda, 1927 yilda qator davlatlar Xalqaro Ijtimoiy Ta'minot Uyushmasiga birlashdilar [13]. Uyushma aholini ijtimoiy muhofazalash sohasida jahon miqyosida yalpi siyosatni amalga oshiruvchi tashkilot hisoblanib,

uning faoliyati natijasida ijtimoiy himoyaning shakllari, mexanizmlari, usullarining zamonaviy asoslari yaratildi [14]. Ijtimoiy himoyaning bosh mezonlari, tamoyillari, maqsad va vazifalarining globallashuvi natijasida 1935 yilda AQShda chop etilgan "Himoya to'g'risidagi hujjat" (Security Act) da ijtimoiy muhofaza atamasi ilk bor qo'llanildi. 1938 yilda esa, Yangi Zelandiyada chiqarilgan "Ijtimoiy muhofaza to'g'risidagi hujjat" (Social Security Act) da ijtimoiy muhofaza tegishli sohaga xos atama sifatida ta'riflandi.

Ijtimoiy himoya ijtimoiy-iqtisodiy munosabat sifatida jamiyat va aholi o'rtasidagi muhtojlik hollarida yordam, qariyalarga ko'maklashish, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ahvolni yaxshilash, hayotiy zarur vositalar bilan ta'minlash kabi munosabatlar majmuasidan iboratdir. Ijtimoiy himoyaning subektlari – turli darajadagi qonunchilik va ijroiya hokimiyatlari, davlat va nodavlat sohalaridagi ish beruvchilar, kasaba uyushmalari, o'zini-o'zi boshqarish organlari kabi institutlardir. Ular davlat ijtimoiy siyosatini shakllantirish va ro'yobga chiqarilishida faol ishtirok etadilar. Obyekti esa – tegishli mamlakat aholisi. Bosh maqsadi – insonlarning ijtimoiy talab va ehtiyojlarini qondirish uchun munosib turmush tarzi, shart-shariotlarni yaratib berish, yordamga muhtoj alohida shaxslar va ijtimoiy guruhlarini qo'llab-quvvatlashdir. Zotan, aholining barcha qatlam va guruhlarining talab va ehtiyojlaridan kelib chiqib ijtimoiy himoya jamiyat hayotining barqarorligini, birdamligini, mo'tadilligini ta'minlaydi va barqaror ijtimoiy-ruhiy vaziyatni saqlab turadi.

1-rasm. AQShda ijtimoiy yordam tarmog'i dasturlari [11]

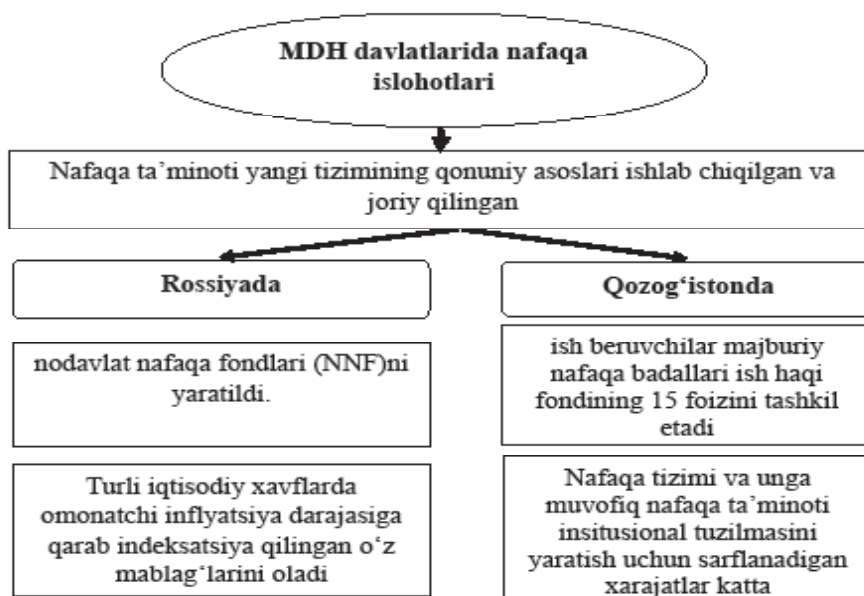
Ijtimoiy himoya tizimi davlatning siyosiy, iqtisodiy, demografik, hattoki ekologik siyosatiga bevosita bog'liq tarzda rivojlanadi. Xususan, barcha davlatlarda siyosatchilar saylovlarda g'alaba qilish uchun o'z saylovchilariga ijtimoiy sohada islohotlarni va'da qiladilar va ularni ro'yobga chiqarishga intiladilar. Natijada ijtimoiy himoya tizimi takomillashtiriladi va yangiliklar joriy ettiriladi. Iqtisodiyotda milliy daromadning mavjud darajasi bilan ijtimoiy ta'minot

tizimining imkoniyatlari doirasi belgilab beriladi. Har bir davlatning o'z ijtimoiy himoya modellari va dasturlari mavjud. Jumladan, AQSH da ijtimoiy yordam tarmog'i dasturlari mavjud (1-rasm).

Yaponiyada esa ijtimoiy himoya quyidagi 2-rasmda berilgan va ushbu davlatning ijtimoiy himoyasi aholining farovonligini ta'minlashga qaratilgan.

2-rasm. Yaponiyaning ijtimoiy himoya turlari [11]

3-rasm. MDH davlatlarida nafaqa islohotlari [11]

Ushbu rivojlangan davlatda aholini ijtimoiy himoya qilish keng tarqalgan turlari mavjudki, bular quyidagilardan iboratdir:

- ishga tayyorgarlik ko'rish uchun beriladigan nafaqalar (kiyim, transport xarajatlari va boshqalar)
- bola tug'ilishi munosabati bilan beriladigan nafaqalar
- ta'lim olish uchun nafaqalar
- uy-joy uchun nafaqalar;
- dafn etishga beriladigan nafaqalar
- hayot kechirish uchun subsidiyalar
- aholi murojaatiga ko'ra subsidiyalar
- tibbiy nafaqalar

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi mamlakatlarida esa nafaqa islohotlari bozor munosabatlariga o'tgan yillardan beri bir necha bosqichda amalga oshirildi. Ayniqsa, nafaqa ta'minoti yangi tizimining qonuniy asoslari ishlab chiqilgan va joriy qilingan. Yuqoridagi 3-rasmda ushbu ifodalangan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xullas, umumsosilogik ma'noda ijtimoiy himoya atamasi G'arbda har bir fuqaroni iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan aziyat chekishdan, kasallik, farzand tug'ilishi, ishlab chiqarishda shikastlanishi yoki kasb kasalligiga yo'liqqanda, nogironligi, qariligi, boquvchisidan ajralganligi uchun daromaddan mahrum bo'lishi yoki uning keskin kamayib ketishidan himoya qilish chora-tadbirlarini belgilash tartibi sifatida keng qo'llanila boshlagan.

Asrning 70-yillariga kelib ijtimoiy yo'naltirilgan umumfarovonlik davlati g'oyasi taraqqiy etgan davlatlarda mustahkam mavqeni egallab, ijtimoiy himoya yanada sahiy ko'rinishga ega bo'la boshlaydi. Zero, bu vaqtga kelib rivojlangan davlatlarda ish haqiga nisbatan ko'mak pullarining miqdori oshirildi. Ko'mak pullari oluvchilarga qo'yiladigan talablar qisqartirildi. Mehnat huquqi yanada mustahkamlanib, imtiyozlar doirasi kengaytirildi [15]. Ijtimoiy muhofaza tizimi takomillashuvining uchinchi, zamonaviy bosqichi so'nggi 40-50 yillarni (XX asrning 60-yillar boshidan hozirgi vaqtgacha) o'z ichiga olib, bir tomondan mehnatning murakkablashuvi, jismoniy mehnatga nisbatan aqliy mehnatning ustuvor ahamiyat kasb etishi, ikkinchidan, mehnatni tashkil qilish va ishlab chiqarishda band aholini ijtimoiy muhofazalash muammolarini keskinlashtirdi. XX asrning 90-yillarga kelib ijtimoiy ta'minot va sug'urtaning turli-tuman shakllarini qo'llaydigan davlatlarning soni oshdi. Tizim samaradorligiga xizmat qiluvchi yangi mukammal mexanizmlar ishlab chiqildi. Aholining ijtimoiy huquqlarini qondirish va himoyalashga qaratilgan katta miqdordagi mablag'larga ega bo'lgan nodavlat ijtimoiy ko'mak jamg'armalari yuzaga keldi. Shuningdek, mahalliy

o'zini-o'zi boshqarish organlarining bu boradagi faoliyatining qonunchilik asoslari yaratila boshlandi. Aholining muhtoj qatlamlarini ijtimoiy muhofazalashda mahalliy o'zini-o'zi boshqaruvning ishtiroki natijasida turli tashkilotlar o'rtasidagi hamkorlikning muvofiqlashuvi sodir bo'ldi. O'z o'rnida, mahalliy o'zini-o'zi boshqaruv organlari tomonidan amalga oshirilayotgan ijtimoiy muhofaza o'ziga xos tizim sifatida davlat ichki tuzilmasining takomillashuviga va ijtimoiy adolat tamoyillari ustuvorligi ta'minlanishining omili sifatida rivojlanib bordi [16].

Insonlarning moddiy va ma'naviy ehtiyojlari o'z xususiyatiga ko'ra o'xshash bo'lishiga qaramasdan, ushbu ehtiyojlarni qondirish borasidagi imkoniyatlari teng emas. Sababi, har bir jamiyatda bevosita ishlab chiqarish bilan band bo'lgan mehnat qobiliyatiga ega kishilar qatorida, o'zini-o'zi moddiy jihatdan ta'minlash imkoniyati cheklangan ijtimoiy nochor qatlamlar ham mavjuddir. Aynan mana shunday qatlamlarning insonga xos turmush tarzini kafolatlash, ularning iste'molchilik qobiliyatini oshirish, jumladan, mehnat munosabatlarini tartibga solish, daromadlar, ish haqi siyosati, nafaqa va aholining ayrim guruhlarini ijtimoiy madad bilan ta'minlash mas'uliyati bevosita davlat, nodavlat va xususiy soha faoliyatining ustuvor yo'nalishini tashkil etadi. Zero, aholini ijtimoiy himoya qilish o'zaro aloqalar va munosabatlarning shunday murakkab tizimidirki, ularning yalpsi davlatning o'z fuqarolariga nisbatan olib boradigan aniq harakatlarida namoyon bo'ladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Samiyeva Gulnoza Toxirovna Qarshi davlat texnika universiteti "Innovatsion iqtisodiyot" kafedrasida dotsenti, PhD, // Самиева Гульноза Тохировна Каршинский государственный технический университет Доцент кафедры «Инновационная экономика», кандидат экономических наук, Samiyeva Gulnoza Tokhirovna Karshi State Technical University Associate Professor of the Department of Innovative Economics, Candidate of Economic Sciences
 ► samiyevagulnoza@gmail.com
 ■ <https://orcid.org/0009-0003-3192-3887>
2. Abdiyeva Dilshoda Oybek qizi – QarDTU "Iqtisodiyot" (tarmoqlar va sohalar bo'yicha) ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi Абдиева Дилшода Ойбек кызы - студентка 2 курса направления «Экономика» (по отраслям и направлениям) КарГТУ //, Abdieva Dilshoda Oybek kyzy - 2nd year student of the direction "Economics" (by industries and directions) KarSTU
 ► abdiyevadilshoda234@gmail.com
 ■ <https://orcid.org/0009-0001-7615-0158>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] Гайдар Е. Становление и кризис системы социальной защиты в современном мире // Вестник Европы, – Москва, 2003. – №10. <http://www.iet.ru>.
- [2] Юсупов Б. Становление и развитие экономической науки. – Бишкек: Учкун, 1999. – 62 с.
- [3] Барулин В. Социальная философия. – М.: Fair-Press, 1999. – 181 стр; Spenser N. The evolution of society. – Chicago, 1967. – R. 5.
- [4] Смит А. Исследование о природе и причинах богатство народа / Классика экономической мысли. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2000. – 77 с.
- [5] Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М.: Наука, 1990. – 40 с.
- [6] Mayo Y.E. The social problems of industrial civilization. – London, 1945. – R. 59.
- [7] Курбатов В. Современная Западная социология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 283 с.
- [8]. Самуэлсон П., Нордхаус В. Экономика. – М.: Лаборатория Базовых Знаний, 2000. – 412 с.
- [9] Волгин Н. Социальная политика. – М.: РАГС, 2005. – 537 с.
- [10] Немировский А. История древнего мира. Античность В 2-х т. – М.: Владос, 2000. Т.2. – 379 с
- [11] Xamrayeva S.N., Samiyeva G.T. Ijtimoiy soha iqtisodiyoti. – Darslik. – Qarshi. "Intellect" nashriyoti, 2022, 460 bet
- [12] Роик В. Основы социального страхования. – М.: АНКЛ, 2005. – 45 с.
- [13] Ромашов О. Социология труда. – М.: Гардарики, 1999. – 202 с.
- [14] Международная ассоциация социального обеспечения // Энциклопедия. – Москва, 2003. – С. 549-550. <http://issa.int.com>
- [15] Beveridge W. Social Insurance and Allied Services. – London: Report, 1942. – 140 r.
- [16] Адамчук В., Ромашов О., Сорокин М. Экономика и социология труда. – М.: ЮНИТИ, 2001. – 393 с.

Menejment va
marketing

Менеджмент и
маркетинг

Management and
Marketing